

Hanna Prószyńska-Bordas*, Jerzy Woźniak
AKADEMIA WYCHOWANIA FIZYCZNEGO W WARSZAWIE

POSTAWY WOBEC GEOTURYSTYKI I ZACHOWANIA OSÓB ZWIEDZAJĄCYCH PODZIEMNE GEOSTANOWISKA W KLETNIE

Abstract

Attitudes towards geotourism and tourist behaviour of visitors
to the subterranean geosites in Kletno

Background. The article presents the results of a survey conducted among visitors to the geosites in the Stronie Śląskie municipality: the Niedźwiedzia Cave and the defunct uranium and fluorite mine in Kletno. **Material and methods.** The basic data collected on-site include the demographic features (such as gender, age, level of education, occupation, origin), tourist behaviour (length of stay, accompanying persons, transport, accommodation, source of information used, etc.), attitude towards the geotourist activities, and willingness to pay for the entrance and souvenirs. **Results and conclusions.** The study confirmed that the level of education was an important determinant of participation in geotourism, making it still an elite activity. Nearly half of the surveyed tourists came from huge urban agglomerations. The willingness to pay the entrance fees to geotourist attractions did not significantly exceed the actual prices. The geotourist offer needs to be made more attractive and variable in order to meet the needs of diverse sectors of geotourist product consumers.

Key words: tourism, geotourism, visitors flow, tourist behaviour

Słowa kluczowe: turystyka, geoturystyka, ruch turystyczny, zachowania turystyczne

WPROWADZENIE

Tradycyjnie pojęcie „geoturystyka” jest rozumiane jako aktywność w czasie wolnym polegająca na odwiedzaniu atrakcji geologicznych oraz wykorzystaniu ich w celach rekreacyjnych i edukacyjnych w ekologicznie zrównoważony sposób (Conlin i Jolliffe, 2011; Migoń, 2012; Newsome i Dowling, 2006; Słomka i Mayer, 2011). Jest to rodzaj krajoznawstwa i turystyki dziedzictwa, który uprzystępnia krajobraz pod względem geologicznym, wyjaśniając rolę procesów geologicznych w tworzeniu rzeźby terenu (Robinson, 2008a). Geoturystyka angażuje ludzi nie tylko emocjonalnie, ale również intelektualnie. Podczas zwiedzania stanowisk geologicznych można zaobserwować związki przyrody nieożywionej i ożywionej oraz rolę geologii w życiu człowieka, a także uzyskać praktyczną wiedzę przyrodniczą (Ollier,

2012; Osadczyk i Osadczyk, 2008). Współcześnie koncepcja geoturystyki podlega redefinicji, która uwzględnia większość aktywności turystycznych związanych z walorami przyrody abiotycznej, będącymi przedmiotem lub scenerią „turystyki empirycznej”: turystyki poznawczej, turystyki aktywnej, turystyki doznań (Robinson, 2008a). W istocie tematyczna turystyka geologiczna i tradycyjna turystyka przyrodnicza przenikają się, tworząc bardziej kompleksowy zespół, niekiedy spleciony z elementami turystyki kulturowej (szczególnie turystyki industrialnej i turystyki dziedzictwa przemysłowego). Obecnie geoturystyka znajduje się jeszcze na początkowym etapie rozwoju, a turyści uczestniczą w niej, przyciągnięci wrażeniami estetycznymi i aktywnościami przygodowymi, gdyż na ogół nie są wdrożeni do odczytywania i docenienia walorów geologicznych.

Geoturysty (w wąskim znaczeniu) to osoby podróżujące w celu odwiedzenia geostanowisk – zarówno naturalnych (góry, skały, jaskinie, odsłonięcia itp.), w których

* Autor korespondencyjny

często współwystępują dynamiczne zjawiska hydrologiczne (np. wodospady, gejzery) i elementy przyrody biotycznej (np. rafy koralowe) oraz antropogenicznych (kamieniołomy, kopalnie, wykopy itp.). Wśród odwiedzających są profesjonaliści (geolodzy, inżynierowie i nauczyciele), studenci, którzy chcą poszerzyć swoją wiedzę, oraz hobbyści i kolekcjonerzy, szukający skał, minerałów i skamieniałości. Wielu z nich to turyści masowi, przyciągnięci przez piękno danego miejsca lub jego prestiż. Coraz większa liczba aktywnych turystów (wspinacze, grotolazi, kajakarze, parolotniarze itp.) korzysta z przestrzeni geoturystycznej jako scenerii aktywności sportowej, często ekstremalnej. Podziemne trasy turystyczne wyznaczane są w jaskiniach, kopalniach, obiektach pomilitarnych, piwnicach i składach oraz innych miejscach (<http://www.podziemia.pl>).

Teren niniejszego badania znajduje się w Śnieżnickim Parku Krajobrazowym w obrębie Masywu Śnieżnika, najwyższego wzniesienia w Sudetach Wschodnich, na obszarze Natura 2000 (PLH020016), 23 km na południowy wschód od Kłodzka, w gminie Stronie Śląskie, w województwie dolnośląskim. Gmina stawia na rozwój turystyki (Sztando, 2013). Obszar został przystosowany do turystyki aktywnej, głównie do wędrówek pieszych i jazdy na nartach (sieć szlaków pieszych, stoki z wyciągami, narciarskie trasy biegowe), ma też szeroką ofertę w zakresie aktywności ski-tourowej i rowerowej. Budowa terenu jest zróżnicowana, ciekawostką są pozostałości użytkowania górniczego z różnych epok i współczesna eksploatacja odkrywkowa marmurów w Stroniu Śląskim. W Masywie Śnieżnika wydobywano uran i fluoryt – po tej działalności pozostały liczne sztolnie (jedna z nich to Sztolnia Fluorytowa w Kletnie, przystosowana do zwiedzania z przewodnikiem) i hałdy wydobytych z kopalni odłamków skalnych. Nieczynne kamieniołomy marmuru są miejscem spontanicznej aktywności turystów. Bogate zasoby geoturystyczne przyciągają grotolazów, którzy penetrują jaskinie i nieczynne sztolnie, oraz kolekcjonerów minerałów, przeszukujących hałdy i wyrobiska. Duże zainteresowanie aktywnością w podziemnym świecie doprowadziło do wprowadzenia zorganizowanych form zwie-

dzania geostanowisk; niektóre obiekty zostały zagospodarowane i obecnie funkcjonują jako komercyjne atrakcje turystyczne. Spośród obiektów geoturystycznych najważniejsza jest Jaskinia Niedźwiedzia koło Kletna, odkryta w 1966 r. w wyniku operacji górniczych w kamieniołomie marmuru (Bartuś, 2012; Ciężkowski, 2006) i otwarta dla zwiedzających w 1983 r. Obecnie należy ona do najczęściej odwiedzanych jaskiń w Polsce, przyjmując 70–80 tysięcy turystów rocznie (Marek, 2011). Sensacyjne odkrycia geologiczne i paleontologiczne (kości niedźwiedzia jaskiniowego i innych zwierząt) przyciągają do Jaskini Niedźwiedziej badaczy oraz licznych turystów. Po odkryciu w latach 2011–2014 kolejnych jej partii Jaskinia Niedźwiedzia okazała się największym znanym systemem krasowym w Sudetach. Wraz z przyległym obszarem jest objęta ochroną jako rezerwat przyrody. Przy wejściu do jaskini zbudowano pawilon mieszczący centrum edukacji z salą kinową i muzeum. Wycieczka z przewodnikiem umożliwia podziwianie różnorodnych form naciekowych (stalaktyty, stalagmity, kolumny, pizolity, pola ryżowe, kaskady i draperie naciekowe). W celu ograniczenia wpływu człowieka popularne zwiedzanie dozwolone jest tylko w środkowym poziomie jaskini, gdzie zbudowano służące wejściową, pomosty, chodniki i sztuczne przekopy. Szlak turystyczny o długości 360 m został dostosowany dla osób poruszających się na wózkach inwalidzkich. Nowy produkt geoturystyczny, polegający na wyprawie speleologicznej do dolnej części systemu krasowego, przyciąga ludzi, którzy mogą sobie pozwolić na to szczególne doświadczenie (<http://www.jaskinia.pl>, <http://www.kletno.pl>).

Drugim obiektem podziemnym przystosowanym do zwiedzania z przewodnikiem jest Sztolnia Fluorytowa w nieczynnej kopalni uranu „Kopaliny” otwarta dla turystyki w 2002 r. (Ciężkowski i Gustaw, 2007; Gustaw, 2005; Koszela i Marek, 2013). Trasa turystyczna o długości około 200 m biegnie sztolnią poszukiwawczą nr 18, która była miejscem eksploatacji fluorytu. Dopuszczalny poziom radonu osiągnięto za pomocą skutecznej wentylacji. Podczas wycieczki z przewodnikiem można oglądać minerały (m.in. fluoryt, ametyst, hematyt, magnetyt, kwarc)

w hydrotermalnych żyłach widocznych na ścianach. Liczba odwiedzających wynosi 12–16 tysięcy osób rocznie (Marek, 2011).

Oba obiekty podziemne w Kletnie są wymienione jako atrakcje Centralnej Geostrady Sudeckiej (Bartuś i wsp., 2009; Słomka i wsp., 2009). Urządzenia edukacyjne (plac zabaw z plastikowym szkieletem niedźwiedzia do odkopywania w piaskownicy, prywatne muzeum geologiczne, tablice i ścieżki edukacyjne itp.) oraz imprezy (wycieczki z przewodnikiem, wyprawy speleologiczne w towarzystwie specjalistów, gry terenowe, takie jak questing, specjalne programy turystyki przygodowej) służą zainteresowaniu odwiedzających przeszłością geologiczną i popularyzacji wiedzy z zakresu nauk o Ziemi. Pozostałe, nieczynne sztolnie penetrowane są przez speleologów wyposażonych w odpowiedni sprzęt i liczniki promieniowania (ryc. 1–2). Miłośnicy mineralogii mogą wziąć

udział w Międzynarodowych Mistrzostwach Polski w Poszukiwaniu Mineralów organizowanych co roku na hałdach kopalni w Kletnie.

CEL BADAŃ

Celem pracy było zbadanie, czy geoturystyka uprawiana indywidualnie w Polsce jest popularna (czy obejmuje wszystkie sektory społeczeństwa) oraz czy społeczność turystów zainteresowana jest jej aspektami poznawczymi i edukacyjnymi. Studium przypadku polegało na analizie cech, zachowań i opinii turystów odwiedzających podziemne obiekty w Kletnie. Dane naukowe na temat zachowań konsumenckich w turystyce są rozległe (Cohen i wsp., 2014; Niemczyk, 2012), badana bywa satysfakcja turystów odwiedzających atrakcje przyrodnicze (Naidoo i wsp., 2011), pozyskiwana jest również wiedza o potrzebach i preferencjach geoturystów (Robinson, 2008b). Również w Polsce przeprowadzane są badania preferencji i satysfakcji osób odwiedzających atrakcje turystyczne (Kruczek, 2011; Nowacki, 2013), a także podziemne trasy turystyczne (Matyjasik, 2010), m.in. czołową krajową atrakcją, jaką jest kopalnia soli w Wieliczce (Wójtowicz, 2013). W przedstawionym studium badano turystów odwiedzających gminę Stronie Śląskie, w której funkcja geoturystyczna rozwija się od 1983 r. Podobnie jak w innych badaniach cech i stylu życia konsumentów, w pracy koncentrowano się na analizie wybranych cech osobowych oraz zmiennych behawioralnych i psychograficznych, próbując odkryć determinanty udziału Polaków w geoturystyce.

Sformułowano następujące pytania badawcze: Jaki jest profil turystów zwiedzających udostępnione obiekty podziemne pod względem cech demograficznych, wybranych cech społecznych, pochodzenia geograficznego i częstotliwości wyjazdów turystycznych? Jakie zachowania turystyczne podczas bieżącej podróży (powtarzanie odwiedzin gminy, długość pobytu, środek transportu, korzystanie z noclegów) przeważały wśród respondentów? W jakiego rodzaju aktywnościach geoturystycznych chcieliby oni wziąć udział? Ile byliby skłonni zapłacić za produkty geoturystyczne i pamiątki? Jakie czyn-

Ryc. 1. Otwór wejściowy sztolni nr 27

Ryc. 2. Penetracja sztolni nr 7

niki miały wpływ na ich zachowania i preferencje dotyczące geoturystyki? Jakie istotne statystycznie różnice preferencji i poglądów zaobserwowano pomiędzy różnymi grupami odwiedzających?

MATERIAŁ I METODY

Badanie przeprowadzono w ciągu dwóch sezonów letnich (sierpień 2012 r. i sierpień 2013 r.). Analizę oparto na 154 rekordach. Dobór był celowy, jako że respondenci zostali wybrani spośród turystów odwiedzających geostanowiska w Kletnie. Nie można mówić o pełnej losowości doboru, gdyż nie istniała możliwość w pełni probabilistycznego losowania. Podchodząc do turystów przebywających w jednym z miejsc publicznych w pobliżu atrakcji geoturystycznych w Kletnie, ankietier kierował się do pierwszej z brzegu osoby i nie wybierał kolejnych respondentów z tej samej grupy. Kwestionariusz zredagowano w języku polskim, toteż sondaż dotyczył tylko populacji polskiej. Większość pytań miała charakter zamknięty, niektóre były pytaniami wielokrotnego wyboru; w kwestionariuszu znajdowały się też pytania otwarte. Do analizy danych wykorzystano program SPSS Statistics 24. Rozkład częstości odpowiedzi przedstawiono w postaci histogramów. Wieloczynnikowy rozkład częstości zmiennych został wygenerowany w postaci tabel kontyngencji. Testowanie statystycznej istotności związku pomiędzy zmiennymi w przypadku zmiennych nominalnych (płeć, forma transportu itp.) przeprowadzono za pomocą testu *chi*-kwadrat Pearsona. Statystyka *chi*-kwadrat sumuje informację¹ o odchyleniach wartości obserwowanych od wartości oczekiwanych, czyli takich, które wystąpiłyby, gdyby zmienne były od siebie niezależne. Im mniejsze jest prawdopodobieństwo popełnienia błędu przy odrzuceniu hipotezy o niezależności zmiennych na podstawie uzyskanej wartości *chi*-kwadrat przy danej liczebności próby i rozmiarach tabeli (liczbie kategorii), z tym większą ufnością

można zawyrokować, że zaobserwowana zależność występuje w zbiorowości generalnej, z której została pobrana próba (Górniak i Machnicki, 2004). Za poziom prawdopodobieństwa upoważniającego do odrzucenia hipotezy o niezależności zmiennych, czyli wskazujący na istotne różnice w rozkładzie badanych kategorii, uznano $p < 0,05$, standardowo używany w uogólnieniach wyników z próby na całą populację. Współczynnik korelacji liniowej (*r*-Pearsona) posłużył do zmierzenia monotonicznych zależności w przypadku zmiennych interwałowych (jak wiek, odległość, liczba dni pobytu, wielkość miejscowości zamieszkania); dla zmiennych porangowanych użyto współczynnika ρ -Spearmana² oraz *tau b* Kendalla. W przypadku poszukiwania związku między zmienną porządkową (np. poziom wykształcenia) i dichotomiczną (0 – cecha nie występuje, 1 – cecha występuje) użyto testu *U* Manna-Whitneya³.

WYNIKI

Struktura demograficzna

Udział obu płci był wyrównany: 52% badanych stanowili mężczyźni, 48% kobiety. Rozkład wieku badanych przedstawiono na ryc. 3. Blisko połowę stanowiła kohorta dojrzałych dorosłych w wieku 40–59 lat, 1/3 tworzyła kohorta młodych dorosłych w wieku 25–39 lat, udział skrajnych kohort był niewielki. Średni wiek badanych to $40,8 \pm 12,8$ roku (mediana 41), przy czym średni wiek mężczyzn ($42,3 \pm 12,2$ roku) był nieco wyższy niż kobiet ($39,0 \pm 13,3$ roku).

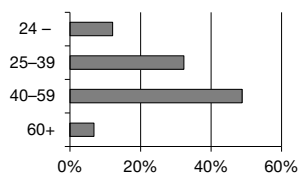
Poziom wykształcenia

Wśród respondentów dominowały osoby z wykształceniem wyższym, blisko 1/3 deklarowała wykształcenie średnie. Wykształcenie

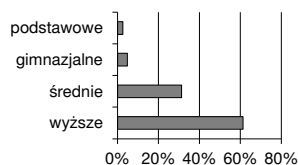
¹ Sumuje podniesione do kwadratu reszty standaryzowane we wszystkich komórkach tabeli kontyngencji.

² Korelacja przyjmuje wartości z przedziału $[-1, 1]$ i jest dodatnia, gdy wraz ze wzrostem *X* rośnie *Y*; współczynnik bliski zera wskazuje na brak korelacji.

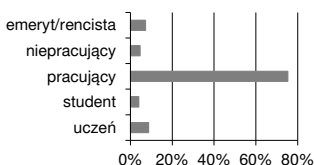
³ Test *U* Manna-Whitneya może być przeprowadzony na porządkowym poziomie pomiaru zmiennych.

Ryc. 3. Wiek respondentów (w latach)

Ryc. 4. Wykształcenie respondentów

Ryc. 5. Zajęcie respondentów

poniżej średniego charakteryzowało najmłodszych respondentów (ryc. 4).

Wykonywane zajęcia

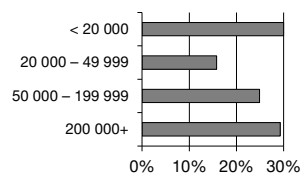
Zdecydowanie dominowali turyści pracujący zawodowo w stosunku do innych typów zajęć (ryc. 5).

Wielkość miejscowości zamieszkania

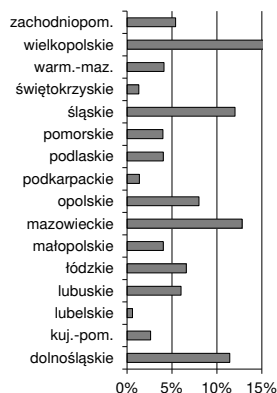
Prawie 1/3 mieszkała w miastach powyżej 200 tys. mieszkańców. Ponad 1/3 pochodziła z miast wojewódzkich. Ważnym źródłem emisji turystycznej były metropolie Polski środkowej, takie jak Warszawa, Poznań i Łódź. W próbie reprezentowane były wszystkie stolice województw, z wyjątkiem Olsztyna. Udział mieszkańców małych ośrodków osadniczych (poniżej 20 tys. mieszkańców) był mniejszy niż ich udział w populacji kraju (ryc. 6).

Województwo zamieszkania

Zarejestrowano turystów z całego kraju, nawet z bardzo odległych miejscowości. Najczęściej notowani byli mieszkańcy województwa

Ryc. 6. Wielkość miejscowości zamieszkania respondentów (liczba mieszkańców)

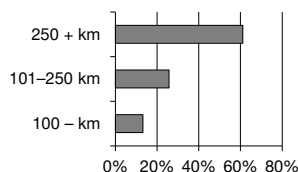

Ryc. 7. Województwo zamieszkania respondentów

wielkopolskiego i dolnośląskiego oraz przyległych województw: śląskiego i opolskiego. Również województwo mazowieckie było często reprezentowane, głównie za przyczyną warszawiaków. Rzadziej odnotowano mieszkańców regionów górskich, które posiadają własne walory geologiczne. Mieszkańcy najodleglejszych wschodnich części kraju byli rzadkością (ryc. 7).

Odległość miejsca recepcji turystycznej od miejsca zamieszkania

Odległość przebyta z domu do miejsca docelowego (ryc. 8) zawierała się w przedziale 26–699 km, średnia odległość wynosiła 305 ± 168 km (mediana 282). Ponad połowa turystów (61,1%) pokonała ponad 250 km z miejsca zamieszkania do Kletna. Udział

Ryc. 8. Odległość miejsca docelowego od miejsca zamieszkania respondentów

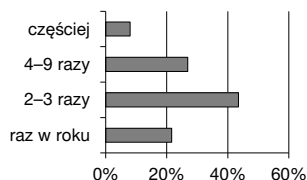
osób mieszkających w odległości mniejszej niż 100 km był w sezonie letnim stosunkowo niewielki. Można przypuszczać, że jako miejsce letniego urlopu preferują one inne regiony (np. nadmorskie), na wyjazdy w Sudety wykorzystując weekendy i krótkie urlopy w innych porach roku. Długość pokonanej trasy od miejsca zamieszkania jest dodatnio skorelowana z wiekiem ($r = 0,173$, $p = 0,039$).

Częstotliwość podróży turystycznych

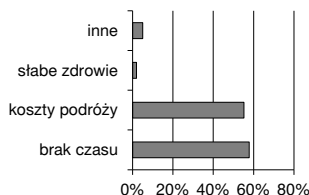
Co piąty respondent deklarował 1 wyjazd w ciągu roku. Najpowszechniejsze są 2–3 wyjazdy turystyczne w roku. Co czwarta osoba podróżowała 4–9 razy w roku. Średnia liczba to 3,2 podróży rocznie, przy czym mężczyźni deklarowali nieco więcej wyjazdów ($3,5 \pm 0,8$) niż kobiety ($2,9 \pm 0,3$). Częstotliwość aktywności turystycznej jest dodatnio skorelowana z poziomem wykształcenia, również po odfiltrowaniu rekordów zebranych od nieletnich. Na częstotliwość wyjazdów turystycznych miał też wpływ status zawodowy respondentów. Osoby pracujące podróżują istotnie częściej od osób mających inne zajęcia. Respondenci niepracujący wyjeżdżają w celach turystycznych istotnie rzadziej niż pozostali. Ponad połowa niepracujących i 1/3 emerytów podejmuje wyjazdy turystyczne tylko raz w roku. Częstotliwość podróżowania jest dodatnio związana z wielkością miejscowości zamieszkania respondentów ($p = 0,041$), mieszkańcy wielkich miast podróżują istotnie częściej (3,7 wyjazdu/rok) niż inni. Interesujące, że kategorią najczęściej uczestniczącą w turystyce byli przedstawiciele województwa lokalnego (7,2 wyjazdu/rok) (ryc. 9).

Inhibitory aktywności turystycznej

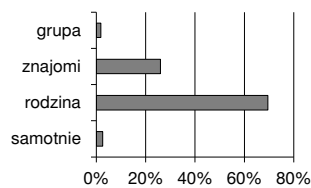
Najczęstszymi czynnikami utrudniającymi podróżowanie (ryc. 10) okazał się brak czasu oraz koszty podróży; te ostatnie stanowią barierę dla większości emerytów i niepracujących. Dla niewielu respondentów (reprezentujących populację czynnych turystów) ograniczeniem jest słabe zdrowie. Do innych utrudnień należą różnego typu obowiązki domowe i zawodowe.

Ryc. 9. Częstotliwość podejmowania przez respondentów podróży turystycznych w ciągu roku

Ryc. 10. Inhibitory aktywności turystycznej w opinii respondentów

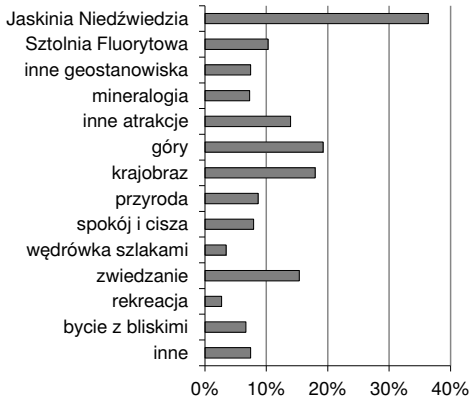
Ryc. 11. Typ osób towarzyszących respondentom

Osoby towarzyszące

Większość respondentów odwiedziła Kletno z członkami rodziny, co czwarty ze znajomymi. Respondenci przybywający w grupie zorganizowanej należeli w sezonie letnim do rzadkości. Odsetek turystów podróżujących w pojedynkę był nieznaczny. W gronie rodzinnym istotnie częściej przybyły kobiety oraz osoby z wykształceniem średnim lub niższym, a także – nieco częściej – mieszkańcy mniejszych miejscowości ($p = 0,049$). W towarzystwie znajomych istotnie częściej przyjechały zwiedzać obiekty podziemne osoby wysoko wykształcone i – nieco częściej – mieszkańcy wielkich miast ($p = 0,046$) (ryc. 11).

Cel przyjazdu do gminy Stronie Śląskie

Większości respondentów (64,2%) przyświecał cel geoturystyczny: dla co trzeciej osoby głównym celem przyjazdu było odwiedzenie Jaskini Niedźwiedziej; mniejszy odsetek przybył, aby zobaczyć kopalnię uranu, poznać mniej popularne geostanowiska czy poszukiwać minerałów. Celem przyjazdu było rów-

Ryc. 12. Cel przyjazdu respondentów do gminy Stronie Śląskie

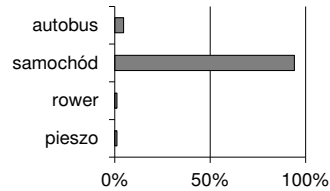
niez całościowe doświadczenie turystyczne (góry, krajobraz, zwiedzanie). Inne powody przyciągające turystów to przyroda oraz cisza i spokój. Uznanie za główny cel Jaskini Niedźwiedziej jest ujemnie skorelowane z pokonaną odległością od miejsca zamieszkania i istotnie częściej charakteryzuje odwiedzających jednodniowych. Chęć poznania miejsc związanych z geologią nieco częściej deklarowali turyści z wyższym poziomem wykształcenia. Przesłanki związane z ogółem walorów obszaru (góry, krajobraz, przyroda, cisza i spokój) odnotowano wśród osób przybyłych z daleka i pozostających na nocleg w gminie Stronie Śląskie (ryc. 12).

Forma transportu

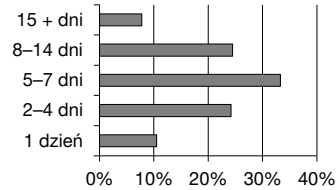
Zdecydowanie dominował transport samochodowy (94,1%), z którego rodziny korzystały istotnie częściej niż pozostali odwiedzający. Rzadko korzystano z transportu publicznego. Sporadycznie przybywano na piechotę lub na rowerze (ryc. 13).

Długość całkowita pobytu w regionie Sudetów

Co trzeci respondent deklarował czas pobytu w regionie 5–7 dni, podobnie 1/3 turystów przebywała na wakacjach w Sudetach dłużej niż tydzień. Co czwarta osoba spędzała w regionie 2–4 dni. Jednodniowe wycieczki były w sezonie letnim raczej rzadkie. Czas trwania pobytu w regionie jest dodatnio skorelowany z wiekiem respondentów ($r = 0,194$,

Ryc. 13. Rodzaj transportu do Kletna użyty przez respondentów

Ryc. 14. Czas trwania pobytu respondentów poza domem

$p = 0,018$) i odległością miejsca zamieszkania ($r = 0,240$, $p = 0,004$). Pobyt turystyczny emerytów był istotnie dłuższy niż pozostałych osób. Mieszkańcy województwa lokalnego wyróżniali się odwiedzinami jednodniowymi bez noclegu, stąd ich pobyty były istotnie krótsze. Osoby podróżujące tylko raz w roku przyjechały na dłużej niż osoby często podróżujące (ryc. 14).

Powtarzanie odwiedzin gminy Stronie Śląskie

Ponad połowa respondentów przebywała na badanym terenie po raz pierwszy (59,7%). Powtarzanie odwiedzin jest dodatnio skorelowane z częstotliwością podróżowania.

Miejsce noclegu

W badaniu przeprowadzonym latem zarejestrowano niewielu odwiedzających przybyłych tylko na jeden dzień (nienocujących). (10,5%). Co trzeci respondent nocował w gminie Stronie Śląskie (32,5%).

Poprzednie doświadczenie w zwiedzaniu geostanowisk

Zdecydowana większość respondentów w przeszłości odwiedziła inne walory geologiczne (85,6%). Istotnie częściej były to osoby z wykształceniem wyższym – to one w zdecydowanej większości uprzednio odwie-

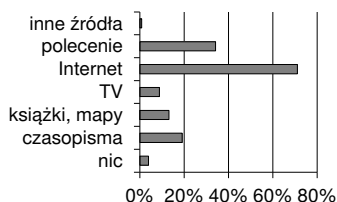
dziły geostanowiska (93,4%). Związek między posiadaniem doświadczenia geoturystycznego a wykształceniem nadal istnieje po odfiltrowaniu subpopulacji osób niepełnoletnich (z natury rzeczy słabiej wykształconych i o mniejszym doświadczeniu).

Źródła informacji

Najczęstszym źródłem wiedzy na temat miejsc geoturystycznych był Internet. Ważne okazało się też polecenie znajomych czy rodziny. Korzystano z informacji drukowanych w gazetach i czasopiśmie, a także z książek tematycznych, przewodników i map. Rola mass mediów była dość znacząca, gdyż okres badań ankietowych zbiegł się z momentem komentowania przez gazety i inne media spektakularnego odkrycia ogromnej komory w dolnej części Jaskini Niedźwiedziej. Brak skorzystania z jakiegokolwiek źródła informacji charakteryzował istotnie częściej młodzież. Turyści podróżujący ze znajomymi częściej niż pozostali czerpali wiedzę o odwiedzanym terenie zarówno z materiałów drukowanych, jak i z informacji uzyskanych od innych ludzi. Wykorzystanie publikacji drukowanych oraz telewizji jako źródeł informacji było dodatnio skorelowane z wielkością miejscowości zamieszkania respondentów. Przybyli w gronie rodziny częściej niż pozostali wykorzystywali Internet, rzadziej natomiast słowo drukowane (ryc. 15).

Zainteresowanie tablicami informacyjnymi

Ponad 2/3 ankietowanych (69,3%) zwróciło uwagę na zawartość tablic edukacyjnych. Zainteresowanie treścią tablic było dodatnio skorelowane z wiekiem (τb Kendalla = 0,194, $p < 0,05$) i posiadaniem wyższego wykształcenia ($p = 0,032$). Tablicami byli w zde-

Ryc. 15. Wykorzystane przez respondentów źródła informacji o geostanowiskach

cydowanej większości zainteresowani pracujący (86%) i emeryci (82%), natomiast istotnie rzadziej czytały ich treść osoby pobierające naukę – uczniowie i studenci (37%). Osoby rzadko podróżujące studiowały treść tablic informacyjnych częściej niż osoby dużo podróżujące ($p = 0,039$).

Preferencje geoturystyczne

Znakomita większość respondentów (97,4%) była zainteresowana odwiedzaniem geostanowisk. W miejsca te udać się chciały wszystkie osoby z wyższym wykształceniem i wszyscy ankietowani emeryci. Zdecydowana większość (82,4%) preferowałaby zindywidualizowaną formę zwiedzania atrakcji geoturystycznych. Większość była zainteresowana nabyciem umiejętności identyfikowania skał i minerałów (75,2%) i wzięciem udziału w poszukiwaniu minerałów (70,4%). Wiek osób, które zgłaszały chęć udziału w szkoleniu w rozróżnianiu skał i minerałów był niższy niż wiek osób, które nie były tym zainteresowane (odpowiednio średnia 40,3 i 45,8 roku, mediana 41 i 46 lat), co jednak było statystycznie nieistotne (U Manna-Whitneya = 0,78, τ Kendalla = -0,133). Ujemnie skorelowana z wiekiem na poziomie $p < 0,05$ była chęć uczestnictwa w specjalistycznych zajęciach terenowych: w poszukiwaniu minerałów (grupa zainteresowana: średnia 39,4 lat, mediana 41 lat; grupa niezainteresowana: średnia 46,2 roku, mediana 45 lat), (U Manna-Whitneya = 0,13, τ Kendalla = -0,191) i w indywidualnym zwiedzaniu (grupa zainteresowana: średnia 39,9 roku, mediana 41 lat; grupa niezainteresowana: średnia 48,5 roku, mediana 51 lat) (U Manna-Whitneya = 0,13; τ Kendalla = -0,196). Respondenci, którzy już wcześniej odwiedzili badany obszar, zgłaszali chęć udziału w zajęciach z rozpoznawania skał i minerałów istotnie częściej niż nowo przybyli.

Opinia w sprawie tablic edukacyjnych

Zawartość tablic rozmieszczonych wzdłuż szlaków w Kletnie została uznana za prawie dobrą ($3,7 \pm 0,1$)⁴; najniżej była oceniana

⁴ Skala: 1 – zła, 2 – raczej zła, 3 – trudno powiedzieć, 4 – raczej dobra, 5 – dobra.

przez uczniów i studentów ($3,4 \pm 0,3$), a najwyżej przez emerytów ($4,0 \pm 0,2$).

Gotowość do płacenia

Oszacowanie wysokości ceny, jaką klienci są skłonni zapłacić, jest niezbędne do przyjęcia optymalnej strategii cenowej (Breidert i wsp., 2006). Respondenci zadeklarowali kwotę, jaką byliby skłonni zapłacić za możliwość odwiedzenia atrakcji geoturystycznej i za pamiątkę z nią związaną (tab. 1).

Akceptowane maksymalne opłaty za wstęp i ceny pamiątek są ze sobą silnie związane ($p = 0,000$). Nie zależały od płci badanych, wieku, poziomu wykształcenia ani wielkości miejscowości, w których mieszkają. Maksymalna opłata za wstęp zależała natomiast od rodzaju zajęcia (okazała się najwyższa u studentów, a najniższa u niepracujących) i była ujemnie skorelowana z odległością od miejsca zamieszkania ($r = -0,178$, $p = 0,036$).

Największy wpływ na wysokość akceptowanej maksymalnej ceny wstępu miało zajęcie odwiedzających (tab. 1). To, że studenci deklarowali większe kwoty za zwiedze-

nie podziemnych geostanowisk, być może wynika z ich zainteresowania eksploracją speleologiczną korytarzy i komór niedostępnych dla ogółu zwiedzających. Wymaga ona specjalnej organizacji (małe grupy, sprzęt specjalistyczny, dłuższy czas przebywania pod ziemią), stąd opłata za uczestnictwo w takiej aktywności jest wyższa niż za przejście standardową trasą turystyczną. Niepracujący i emeryci istotnie różnili się od pozostałych turystów w kwestii opłaty za wstęp, gdyż nie akceptowali opłaty przekraczającej bieżącą cenę biletu.

Akceptowana maksymalna cena pamiątki była niższa niż cena wstępu, najczęściej skłonni byli wydawać na pamiątkę uczniowie, a najmniej studenci (tab. 1), jednak deklarowana cena pamiątki nie zależała istotnie od statusu zawodowego.

Akceptowane maksymalne opłaty zależały od pochodzenia geograficznego: respondenci zamieszkujący województwa lokalne deklarowali wyższą kwotę opłaty za wstęp, byli również hojniejsi, jeśli chodzi o cenę pamiątki w porównaniu z gośćmi z innych regionów (tab. 1).

Tab. 1. Gotowość respondentów do płacenia za wstęp do atrakcji geoturystycznej i za pamiątkę z nią związaną (kwoty w PLN)

	Maksymalna cena wstępu			Maksymalna cena pamiątki		
	$\bar{x} \pm SD$	średnia obciąża*	mediana	$\bar{x} \pm SD$	średnia obciąża*	mediana
Mężczyzna	$33,0 \pm 28,8$	29,0	25	$24,0 \pm 18,2$	22,8	20
Kobieta	$32,8 \pm 30,6$	28,7	21	$20,8 \pm 15,7$	19,4	20
Wiek 39– lat	$33,8 \pm 29,4$	30,0	25	$20,7 \pm 19,2$	18,4	15
Wiek 40+ lat	$32,1 \pm 30,1$	27,8	20	$23,9 \pm 13,8$	23,5	20
Gimnazjalne	$46,0 \pm 57,6$	39,7	20	$23,1 \pm 26,0$	19,6	15
Średnie	$35,9 \pm 36,1$	31,2	20	$25,4 \pm 13,2$	24,8	20
Wyższe	$29,7 \pm 18,8$	27,6	25	$20,9 \pm 17,4$	19,5	15
Uczeń	$45,6 \pm 53,3$	39,2	30	$27,2 \pm 25,8$	24,2	15
Student	$60,0 \pm 46,2$	60,0	35	$12,5 \pm 9,6$	12,8	15
Pracujący	$31,8 \pm 26,2$	28,2	25	$22,9 \pm 16,7$	22,0	20
Niepracujący	$20,7 \pm 1,9$	20,5	20	$16,4 \pm 8,0$	16,0	15
Emeryt/rencista	$22,2 \pm 13,0$	21,7	20	$20,0 \pm 12,5$	18,9	20
Woj. lokalne	$49,3 \pm 47,8$	43,1	30	$30,7 \pm 25,3$	28,5	20
Woj. inne	$30,8 \pm 25,9$	27,2	20	$21,1 \pm 15,3$	20,2	20
Ogółem	$33,0 \pm 29,4$	29,0	25	$22,9 \pm 17,2$	21,7	20

* średnią arytmetyczną ucinaną wyliczono z pominięciem 5% wartości ekstremalnych

DYSKUSJA

Testy statystyczne użyte do wykrycia ewentualnego związku między dwiema zmiennymi wykazały istnienie pewnej liczby zależności istotnych statystycznie na poziomie istotności 0,05. Do zmiennych grupujących zaliczono zmienne osobowe (płeć, wiek, wykształcenie, zajęcie, pochodzenie geograficzne) oraz zmienne opisujące zachowania turystyczne (częstotliwość podróżowania, powtarzanie odwiedzin danego terenu, typ osób towarzyszących).

Żadna zmienna odnosząca się bezpośrednio do aktywności geoturystycznych nie była zależna od płci badanych. To, że kobiety częściej podróżują w gronie rodziny można wyjaśnić rolą kobiet w rodzinie i ich wysiłkami w organizowaniu wspólnego czasu wolnego rodziny (Sowa, 2012; Włodarczyk i Kowalczyk-Anioł, 2011).

Struktura wieku wskazywałaby na większy udział w indywidualnie podejmowanych wyjazdach do gminy Stronie Śląskie dojrzałych dorosłych (40–59 lat). Starsi turyści (szczególnie emeryci, o ile w ogóle wyjeżdżają na wakacje) realizują dłuższe pobyty, podczas gdy młodsze pokolenia są skłonne do turystyki krótkoterminowej (skutek fragmentacji urlopu na kilka krótszych okresów w ciągu roku) i podróży jednodniowych. Styl życia wstępującego pokolenia, po osiągnięciu niezależności od rodziców, jest znacznie bardziej mobilny niż pokoleń zstępnych, co zwiększa nasilenie zjawiska turystyki krótkoterminowej.

Każde pokolenie (według klasyfikacji amerykańskiej: generacja *baby boom* powojennego wyżu demograficznego, ludzie urodzeni w latach 50. XX w. – w dzisiejszych czasach starsi turyści, generacja X – średnie pokolenie, generacja Y – urodzeni po 1980 r.) ma swój własny styl życia, związany z warunkami życia i poziomem technologii w okresie, w którym dane pokolenie wzrastało (Carlson, 2009). W generacji Y powszechne jest wyposażenie w najnowszą technologię, ludzie ci zawsze są *online* – podłączeni do mediów. Jest to zgodne ze strukturą wieku geoturystów badanych w Australii (Robinson i Roots, 2008). Wyniki obecnego badania wskazują, że udział młodej kohorty (generacji Y) w pry-

watnie przedsięwziętych wakacyjnych wyjazdach poświęconych turystyce podziemnej nie jest duży. Według Jabłonkowskiej (2014) znaczna część młodzieży z Wrocławia nie jest w ogóle zainteresowana walorami turystycznymi własnego regionu. Poza tym badani w Kletnie przedstawiciele młodego pokolenia rzadziej zwracali uwagę na tablice edukacyjne lub krytyczniej niż inni oceniali ich jakość. Awersja do bycia edukowanym klasycznymi metodami, do jakich zaliczają się tablice objaśniające obiekty i zjawiska (w tym wypadku walory przyrody abiotycznej), wydaje się utrzymywać nawet po ukończeniu szkoły. Podobnie w Kampinoskim Parku Narodowym obserwowano słabe zainteresowanie młodych dorosłych w wieku 20–29 lat szlakami edukacyjnymi (Prószyńska-Bordas i wsp., 2012).

Omawiane badanie potwierdziło, że status zawodowy, który jest ściśle powiązany z wiekiem, stanowi istotny czynnik wpływający na zachowania turystyczne (Jönsson i Devonish, 2008).

W porównaniu ze średnim poziomem wykształcenia ludności Polski odsetek turystów z wyższym wykształceniem zainteresowanych zwiedzaniem geostanowisk można uznać za bardzo wysoki. Potwierdza się prawidłowość, że poziom edukacji warunkuje wybór form spędzania czasu wolnego. Ludzie wysoko wykształceni podczas urlopu nie stronią od zajęć angażujących intelektualnie.

Zróznicowanie zachowań w turystyce tematycznej ma ewidentny związek ze zróżnicowaniem społecznym. Podobnych wniosków dostarczyły badania nad strukturą społeczno-demograficzną i zachowaniami ekoturystów odwiedzających przyrodnicze obszary chronione na świecie, chociaż nakładanie się różnych uwarunkowań i inhibitorów sprawia, że obraz aktywności turystycznej jest bardziej złożony (Alejziak, 2009, 2013). Zachowania osób podejmujących turystykę kulturową są zdeterminowane wiekiem, wykształceniem i statusem społeczno-zawodowym, miejscem zamieszkania oraz – w dużej mierze – sytuacją materialną (Niemczyk, 2012).

Sądząc po deklarowanej częstotliwości i długości trwania wyjazdów turystycznych,

ludzie z wykształceniem wyższym i mieszkańcy wielkich miast są aktywniejsi turystycznie.

Największy udział wśród zwiedzających geostanowiska w Kletnie mają przybysze z obszarów gęsto zurbanizowanych. Mieszkańcy regionów mniej rozwiniętych czy peryferyjnych są rzadkością. Wśród turystów zwiedzających podziemne geostanowiska udział mieszkańców wielkich miast jest znacznie większy, niżby wynikało z ich odsetka w całej populacji krajowej, co koresponduje z wynikami badań aktywności turystycznej Polaków (Łaciak, 2013). Ambitna klasa metropolitalna wydaje się zainteresowana turystyką specjalistyczną, widząc w niej szansę na poszerzenie swojej wiedzy i kompetencji.

Dla mieszkańców regionów peryferyjnych, zwłaszcza położonych na wschodzie kraju, przyjazd w Sudety jest mało prawdopodobny, nie tylko ze względu na odległość, niższe dochody czy brak tradycji. Regiony te utraciły część swojego potencjału demograficznego w wyniku emigracji do wielkich miast i za granicę. Natomiast specyficznym objawem jest wysoki udział turystów z miast metropolitalnych położonych w centrum Polski (Warszawa, Poznań, Łódź). Miasta te charakteryzują się wysokimi dochodami na osobę oraz wysokim odsetkiem ludzi dobrze wykształconych.

Pewnym mankamentem pracy jest przeprowadzenie sondażu tylko latem, bez uwzględnienia turystyki grupowej, szczególnie szkolnej. W sezonie letnim większość badanych przybywała zwiedzać podziemne atrakcje prywatnie, z rodziną lub znajomymi. Niewątpliwie kryzys wycieczek zbiorowych jest konsekwencją transformacji ustrojowej w Polsce. Brak dofinansowania negatywnie wpłynął na tzw. turystykę społeczną, którą niegdyś obejmowano niektóre grupy społeczeństwa. Natomiast zbiorowe wycieczki komercyjne o zasięgu krajowym z różnych względów nie są popularne. Zjawisko wykluczenia z udziału w bardziej wysublimowanych rodzajach turystyki stało się ważnym problemem społecznym (Berbeka, 2016).

WNIOSKI

Analiza źródeł emisji ruchu turystycznego wskazuje, że geostanowiska podziemne w Kletnie mają rangę atrakcji ogólnokrajowej. Większość odwiedzających za główny cel przybycia do Kletna uznała aktywność geoturystyczną. Są to geoturysty *sensu stricto*. Pozostali, którzy realizując cele ogólnopoznawcze i wypoczynkowe, nawiązali bezpośredni kontakt ze środowiskiem geologicznym, mogą być uznani za geoturystów *sensu largo*.

Wyniki wskazują na zróżnicowanie częstości udziału w turystyce i czasu trwania wyjazdów turystycznych w zależności od wieku, poziomu wykształcenia i wykonywanego zajęcia. Płeć nie okazała się czynnikiem różnicującym zachowania czy preferencje osób zwiedzających atrakcje geoturystyczne. Wpływ na zachowania związane z geoturystyką i preferencje wobec geoturystyki ma wiek, a szczególnie status społeczny osiągnięty dzięki wykształceniu, wykonywaniu pracy zawodowej i zamieszkiwaniu w dużych ośrodkach miejskich. Można wnosić, że tematyczna turystyka geologiczna w Polsce (pomijając organizowane wycieczki edukacyjne dla szkół, które nie zostały objęte badaniem) ma charakter aktywności ekskluzywnej, obejmując wysoko wykształconą populację pracującą, w dużej mierze metropolitalną.

Ponadto analiza wykazała zróżnicowanie zachowań geoturystycznych w zależności od częstotliwości podróżowania, lojalności wobec miejsca (powtarzania odwiedzin), a także typu osób, z którymi uprawia się turystykę.

Ważnym czynnikiem zróżnicowania udziału w geoturystyce była mobilność turystyczna, wyrażona częstotliwością podróży w ciągu roku. Osoby podróżujące tylko raz w roku pochodziły z mniejszych miejscowości, miały mało czasu na podróże, były ograniczone wysokimi kosztami podróżowania, przyjechały w Sudety na dłuższe wakacje, zwracały uwagę na ustawione przy szlakach tablice edukacyjne. Osoby często podróżujące zamieszkiwały większe miasta, przyjeżdżały na krótsze pobyty, miały doświadczenie w zwiedzaniu atrakcji geoturystycznych, były motywowane odwiedzaniem stanowisk geologicznych.

Turyści, którzy odwiedzili już wcześniej badany teren, nie różnią się cechami społeczno-demograficznymi od nowo przybyłych, różnią się natomiast zachowaniami: częściej uprawiają turystykę, częściej odwiedzili stanowiska geoturystyczne w przeszłości, częściej wyrazili chęć nauki rozpoznawania skał i minerałów.

Rodzaj osób towarzyszących okazał się dość istotnym czynnikiem zróżnicowania zachowań geoturystycznych. Turystyka rodzinna jest domeną kobiet, osób słabiej wykształconych (dzieci i młodzieży jeszcze pobierających naukę) i nieco częściej mieszkańców mniejszych miejscowości. Rodziny przyjeżdżały na miejsce niemal zawsze samochodem; wiedzę o obiektach geoturystycznych rzadziej niż inni czerpały z materiałów drukowanych, za to częściej niż inni korzystały w tym celu z Internetu. Uprawianie turystyki w gronie znajomych charakteryzuje zwłaszcza osoby wysoko wykształcone i jest nieco bardziej popularne wśród mieszkańców wielkich miast. Osoby podróżujące ze znajomymi cechowały się innymi zachowaniami na etapie przygotowania się do zwiedzania: istotnie częściej sięgały po publikacje drukowane, jak również korzystały z informacji przekazywanych od osoby do osoby.

Gotowość zwiedzających do wydawania pieniędzy na wstęp do podziemnych atrakcji geoturystycznych nie przekraczała w znaczący sposób bieżących cen (poza deklaracjami młodego pokolenia, zainteresowanego przygodowymi programami zwiedzania). Udostępnienie turystyczne podziemnych geostanowisk jako czynników przyciągających turystów i pośrednio wpływających na ekonomię regionu powinno być objęte szczególną polityką i dotacjami, tak by osoby słabiej uposażone (w tym młodzież) mogły korzystać z ulg. Podnoszenie cen wstępu nie odbije się być może na frekwencji, ale na znaczeniu społecznym walorów świata podziemnego. Staną się one niedostępne dla ludzi słabiej uposażonych, których nie stać na zakup produktów „z wyższej półki”. Jednocześnie potrzebne jest uatrakcyjnianie i zróżnicowanie oferty (bez uszczerbku dla stanu środowiska), tak by zaspokoić potrzeby różnych sektorów konsumentów produktów geoturystycznych.

BIBLIOGRAFIA

- Alejski, W. (2009). *Determinanty i zróżnicowanie społeczne aktywności turystycznej*. Studia i Monografie, 56, Kraków: AWF.
- Alejski, W. (2013). Tourist activity inhibitors. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 7(1), 11–27.
- Bartuś, T. (2012). The most beautiful cave in Poland discovered in a block of Cambrian marbles. W: T. Słomka (red.), *The catalogue of geotourist sites in nature reserves and monuments* (s. 58–62). Kraków: AGH.
- Bartuś, T., Mastej, W., Łodziński, M. (2009). Atrakcje geoturystyczne Geostrady Środokwosudeckiej. *Geoturystyka*, 4(19), 43–60.
- Berbeka, J. (red.) (2016). *Zmiany zachowań turystycznych Polaków i ich uwarunkowań w latach 2006-2015*. Kraków: Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego.
- Breidert, Ch., Hahsler, M., Reutterer, T. (2006). A review of methods for measuring willingness-to-pay. *Innovative Marketing*, 2(4), 8–32.
- Carlson, E. (2009). 20-th century U.S. generations. *Population Bulletin*, 64(1), 1–17.
- Ciężkowski, W. (red.) (2006). *Jaskinia Niedźwiedzia w Kletnie. 40 lat eksploracji, badań, ochrony i turystyki*. Wrocław-Kletno: Wydawnictwo Maria.
- Ciężkowski, W., Gustaw, A. (2007). Górnictwo podziemne Masywu Snieżnika – stara kopalnia uranu w Kletnie. W: K. Stefaniak, M. Szelewicki, J. Urban (red.), *Materiały 41. Sympozjum Speleologicznego* (s. 25–26). Kletno: Sekcja Speleologiczna PTP im. Kopernika.
- Cohen, S.A., Prayag, G., Moital, M. (2014). Consumer behaviour in tourism: concepts, influences and opportunities. *Current Issues in Tourism*, 17(10), 872–909.
- Conlin, M.V., Jolliffe, L. (2011). *Mining heritage and tourism: a global synthesis*. New York: Routledge.
- Górniak, J., Machnicki, J. (2004). *Pierwsze kroki w analizie danych SPSS for Windows*. Kraków: SPSS Polska.
- Gustaw, A. (2005). Doświadczenia w udostępnianiu podziemnych obiektów w celach turystycznych. *Prace Naukowe Instytutu Górnictwa Politechniki Wrocławskiej*, 111(43), 101–108. <http://www.jaskinia.pl> [dostęp: 30.08.2016]. <http://www.kletno.pl> [dostęp: 30.08.2016]. <http://www.podziemia.pl> [dostęp: 23.10.2016].
- Jabłonkowska, J.B. (2014). Turystyka górską w świadomości młodych wrocławian a strategiczne modele zarządzania subregionami Dolnego Śląska. *Rozprawy Naukowe AWF we Wrocławiu*, 47, 4–12.
- Jönsson, C., Devonish, D. (2008). Does nationality, gender, and age affect travel motivation? A case of visitors to the Caribbean island of

- Barbados. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 25(3–4), 398–408.
- Koszela, S., Marek, A. (2013). Geotourist attractions of the Kleśnica valley. *Geotourism*, 1–2(32–33), 13–24.
- Kruczek, Z. (2011). Atrakcje turystyczne. Fenomen, typologia, metody badań. Kraków: Proksenia.
- Łaciak, J. (2013). *Aktywność turystyczna mieszkańców Polski w wyjazdach turystycznych w 2012 roku*. Warszawa: Instytut Turystyki.
- Marek, A. (2011). Turystyka w lasach i obszarach chronionych Śnieżnickiego Parku Krajobrazowego. *Studia i Materiały CEPL*, 13(28), 48–53.
- Matyjasik, A. (2010). *Podziemne trasy turystyczne w Polsce*. Praca magisterska, Gdańsk: UG, Wydział Oceanografii i Geografii.
- Migoń, P. (2012). *Geoturystyka*. Warszawa: PWN.
- Naidoo, P., Ramseook-Munhurrin, P., Seegolam, P. (2011). An assessment of visitor satisfaction with nature-based tourism attractions. *International Journal of Management and Marketing Research*, 4(1), 87–98.
- Newsome, D., Dowling, R. (2006). The scope and nature of geotourism. W: D. Newsome, R. Dowling (red.), *Geotourism* (s. 3–25). Oxford: Elsevier.
- Niemczyk, A. (2012). *Zróżnicowanie zachowań konsumentów na rynku turystyki kulturowej*. Kraków: UE.
- Nowacki, M. (2013). *The determinants of satisfaction of tourist attractions' visitors*. Poznań: Active.
- Ollier, C. (2012). Problems of geotourism and geodiversity. *Quaestiones Geographicae*, 31(3), 57–61.
- Osadczuk, A., Osadczuk, K. (2008). Szanse i perspektywy rozwoju geoturystyki jako nowej formy postrzegania obiektów przyrody nieożywionej i poznawania zjawisk naturalnych. *Problemy Turystyki i Rekreacji*, 1, 131–141.
- Prószyńska-Bordas, H., Dzioban, K., Gajewski, A.K. (2012). Mieszkańcy otuliny i warszawiacy wobec ochrony przyrody Kampinoskiego Parku Narodowego – analiza zachowań w lesie. *Studia i Materiały CEPL*, 32(3), 63–71.
- Robinson, A.M. (2008a). Geotourism characteristics of 'experiential tourism', geosites and enhancing public appreciation of earth sciences. W: A.M. Robinson, D. Newsome (red.), *Conference Proceedings, Global Geotourism Conference*, Fremantle, 17–20 August.
- Robinson, A.M. (2008b). Geotourism: who is the geotourist? National Conference on Green Travel, Climate Change and Ecotourism, Adelaide SA, November 2008, materiał niepublikowany.
- Robinson, A.M., Roots, D. (2008). Marketing geotourism sustainably. W: A.M. Robinson, D. Newsome (red.), *Conference Proceedings, Global Geotourism Conference*, Fremantle, 17–20 August.
- Słomka, T., Doktor, M., Bartuś, T., Mastej, W., Łodziński, M. (2009). Atrakcje geoturystyczne Geostrady Wschodniosudeckiej. *Geoturystyka*, 4(19), 61–72.
- Słomka, T., Mayer, W. (2011). Geourism – a new approach to geology and environment protection. W: T. Słomka (red.), *Geotourism. A variety of aspects* (s. 11–21). Kraków: AGH University of Science and Technology, International Association for Geotourism.
- Sowa, I. (2012). Zachowania kobiet na rynku usług turystycznych. W: E. Kieźel, S. Smyczka (red.), *Zachowania rynkowe kobiet – wybory i determinanty* (s. 217–253). Warszawa: Placet.
- Sztando, A. (2013). *Strategia rozwoju gminy Stronie Śląskie na lata 2013–2020*. Stronie Śląskie: Rada Miejska w Stroniu Śląskim.
- Włodarczyk, B., Kowalczyk-Anioł, J. (2011). Turystyka rodzinna – istota i zakres pojęcia. W: J. Śledzińska, B. Włodarczyk (red.), *Turystyka rodzinna a zachowania prospołeczne* (s. 9–25). Warszawa: Wydawnictwo PTTK „Kraj”.
- Wójtowicz, B. (2013). Możliwości rozwoju turystyki i rekreacji w obiektach zabytkowych UNESCO na przykładzie kopalni soli w Wieliczce w opinii turystów polskich i zagranicznych. *Problemy Ekologii Krajobrazu*, 34, 247–253.

Praca wpłynęła do Redakcji: 30.09.2016

Praca została przyjęta do druku: 03.11.2016

Adres do korespondencji:

Hanna Prószyńska-Bordas

Katedra Turystyki

Akademia Wychowania Fizycznego

ul. Marymoncka 34

00-968 Warszawa 45

e-mail: hanna.bordas@awf.edu.pl